

ТРАДИЦІЙНИЙ ФОЛЬКЛОР УКРАЇНЦІВ ПІВНІЧНОЇ МОЛДОВИ: АКТУАЛЬНІСТЬ І СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Наталя Пастух, Ольга Харчишин

У статті порушено проблему актуальності та специфіки дослідження традиційної культури українців в іноетнічному середовищі на прикладі Північної Молдови. Звернено увагу на визначальне значення фольклору в збереженні української ідентичності, на особливості його побутування в зонах різноетнічних впливів. У підґрунті повідомлення — власні польові фольклористичні дослідження українських сіл Північної Молдови (2005–2008 рр.) з урахуванням досвіду попередніх напрацювань.

Важливим аспектом утвердження та культурного розвитку нації є уважне ставлення з боку держави до своїх діаспор у близькому та далекому зарубіжжі. У зв'язку із цим, актуальне завдання сучасної української науки — вивчення проблем збереження традиційної культури українців на порубіжних і зарубіжних теренах. На сьогодні вже маємо відповідні фольклористичні дослідження пісень із Кубані (Північно-Західний регіон Краснодарського краю Російської Федерації)¹, Північного Підляшшя (Республіка Польща)², Зеленого Клину (Приморський, Хабаровський край; Амурська, Камчатська, Сахалінська області РФ)³. Цими виданнями засвідчено сучасну

збереженість пісенної традиції українців зарубіжжя, а також різнобічні впливи на неї.

Одна з найчисельніших українських діаспор перебуває в Республіці Молдова. За даними перепису 1989 року вона налічувала 602,6 тис. осіб (13,8 %) і кількісно була другою етнічною групою після молдован у цій країні. Особливо щільно українці заселяють суміжні з Україною райони Молдови (Бричанський, Окницький, Дондюшанський), а також землі навколо м. Бельці (Глодянський, Ришканський, Єдинецький, Фалештський, Флорештський, Синжерійський, Дрокіївський райони)⁴. По обидва боки уздовж українсько-молдовського кордону українська мова побутує усно однаковою мірою. Проте за останні десятиліття кількість населення в Молдові, що визнає себе українцями, суттєво зменшилася. Наша діаспора зіткнулася із серйозною проблемою національної самоідентифікації.

Озвучена проблема не нова і не локальна, на неї вже вказували дослідники українських спільнот у Польщі й Росії⁵. Окрім закономірного асиміляційного процесу діють інші, згубні для української діаспори чинники — передусім насаджені зовні ідеї «русинства», «відрубнос-

ті» тієї чи іншої етнічної спільноти від української нації. Ця ідеологія, виникнувши в руслі «москофільства», що ширилося ще за часів Російської імперії для нищення національної свідомості й укріплення царських позицій на порубіжних теренах, активно насаджується і донині. Як зауважив дослідник лемківської культури в Польщі проф. Б. Гальчак, «русинство — це дорога в нікуди. Воно може допровадити своїх прихильників до трагедії»⁶. Сьогодні дуже важливо зупинити дію тих чинників, що навмисне розхитують розуміння власної національної ідентичності в діаспорах, передусім дати належну критичну оцінку шкідливій ідеології «русинства».

Північна Молдова належить в основній своїй частині до колишнього Хотинського повіту Бессарабської губернії — тієї порубіжної зони, яку століттями намагалися зденационалізувати, знекровити духовно. За слушним зауваженням А. Яківчука, «очевидно, саме через етноцитний натиск Хотинщина в минулому не дала світові ні свого Юрія Федьковича, ні Сидора Воробкевича, ні Ольги Кобилянської, ні Миколи Івасюка... Адже кожен найменший прояв національної самобутності жорстоко придушувався в самому зародку»⁷. Коли ж через українські етнічні землі Хотинщини проліг державний (за часів СРСР) українсько-молдавський кордон, становище українців на молдавському боці стало зовсім невтішним. Відсутність українських шкіл, агресивна щодо українства політика російської церкви та сучасних різноманітних протестантських церков, тотальна русифікація і румунізація — ці чинники до сьогодні визначають культурне життя місцевих українців (точніше — його відсутність).

Щоправда, завдяки зусиллям когорти місцевих ентузіастів і за підтримки державних інституцій незалежної Молдови, в останні роки відбулися деякі позитивні культурні зрушення⁸. Обнадійливим сигналом є відкриття (уперше за всю історію краю) українських класів та вивчення української мови в 44 середніх навчальних закладах Республіки; запрова-

дження україномовних теле- і радіопрограм. За таких умов особливо гостро відчувається потреба в опіці, сприянні з боку України, яка, на жаль, досить мляво цікавиться долею своєї діаспори в Молдові. Здавалось, комплексна наукова експедиція з вивчення традиційної культури українців Молдови, ініційована Інститутом народознавства НАН України та здійснювана впродовж чотирьох років під керівництвом завідувача відділу сучасної етнології Я. Тараса, мала б привернути увагу як державних інституцій, так і громадськості до проблем цієї діаспори. За матеріалами експедиції проводять дослідження «Фольклор українців північної Молдови», заплановано видати відповідний збірник фольклору.

В умовах довготривалого тиску панівної російсько-великодержавної, згодом пролетарської ідеології із цілеспрямованим нищенням національної свідомості, нівелюванням етнічної самобутності, викоріненням рідної мови як загальноживаної, у тісному сусідстві з іншими народами українці в Молдові все ж зуміли зберегти етнічну ідентичність. Відбувалося це не без утрат, оскільки через мракобісні зомбування російської православної церкви та рясно засіяних місцевих організацій, що дотепер хворобливо ностальгують за СРСР, за втраченим «єдінством з російським народом», українці нерідко вважають себе «хохлами» — якимось відрубним від України субетносом. Водночас у перші ж хвилини бесіди з науковцями Інституту, вловлюючи мовну єдність і загалом дивовижне порозуміння з півслова), визнають, що «ми такі ж, як і ви». Коли дізналися, що науковці Національної академії наук України цікавляться, як вони зберегли українську культуру, то переважно зразу ж актуалізували свою етнічну пам'ять, згадували свій український родовід, намагалися якомога більше очистити своє українське мовлення від суржикової лексики, проймали почуттям гордості за свою невтрачену українськість. Ця українськість збереглася передовсім на побутовому рівні, шляхом передачі традиційного досвіду — звичаєвості та фольклору.

Уже визнано особливе чи навіть визначальне значення української народної пісні для етнічного самозбереження українців у діаспорах. Так, Т. Клименко, вивчаючи культуру й уклад життя українців Алтайського краю, писала: «За моїми спостереженнями, культурною віссю, на якій тримається етнічна оригінальність, культурна живучість українства в Алтайському краї, є пісня. Є ще україномовні села, вулиці, сім'ї, але й там, де вже відбулась мовна русифікація, живе народ україноспівний»⁹. Подібне міркування висловила Н. Супрун-Яремко — дослідниця пісенності українців Кубані: «Найяскравішим засобом українського етнічного самовираження на Кубані, зокрема на території колишньої Чорноморії, є народна пісня як показник свідомості й духовної культури нації з багатотисячолітньою історією свого формування та утвердження»¹⁰. Фольклор, за нашими спостереженнями, допомагає зберегти етнічну ідентичність і українцям Молдови. Водночас наші польові дослідження засвідчують особливу збереженість не лише пісенного фольклору, а загалом багатьох явищ української народної культури в Північній Молдові. Маємо приклад певної «замкнутості», виняткової консервації, той випадок, коли на маргінальному масиві, за спостереженням етномузиколога І. Мацієвського, «часом зохується чимало прадавніх, навіть реліктових етнокультурних явищ, згублених або змодифікованих на основному національному ареалі, де інтеграційні процеси, натурально, в межах єдиного етносу відбуваються швидше»¹¹.

До таких законсервованих явищ, виявлених у Північній Молдові, належать колядування «на стерні» (тобто виконання колядки при першому зжатому снопі); вечорничні паркування молоді з відповідними піснями; обрядове накликання дощу «похованням ляльки»; «ігри при мерці» та голосильна традиція; замовляння тощо. У досліджуваному фольклорі простежується динаміка розвитку багатьох жанрів, що відбувається у взаємодії з іншими етнокультурами або має характер пізніх запозичень з української загальнонаціональної

традиції. Заслужують на увагу цикли ставних пісень (чумацькі, козацькі, наймитські, бурлацькі, рекрутські й солдатські), народна проза соціально-політичного змісту, в яких містяться ознаки національного мислення. Цінними є новітні твори (пісні, спогади, приповідки тощо), де українці Молдови дали оцінку подіям ХХ ст., зокрема лихоліттям Другої світової війни, складним процесам колективізації, трагедії голодомору 1946–1947 років тощо.

Отже, дослідження українців Молдови є актуальним як із наукових, так і з політичних міркувань. Щодо перших — дає можливість фіксації багатого, часто унікального матеріалу, заповнює «білу пляму» на фольклористичній карті українських етнічних земель. Зауважмо, що експедиційник-науковець виконує надзвичайно вагомую, місіонерську роль, адже за кожної комунікації з місцевими українцями збуджує їхні етнічні рецептори. Тому важко переоцінити важливість наукового видання фольклору українців Молдови.

Вищезазначене дослідження — специфічне і ускладнене з огляду на низку проблем, які необхідно врахувати.

1. Різномірність (гетерогенність) української діаспори Молдови.

На півночі Молдови є поселення українців, які споконвіку проживають на своїх етнічних землях, що нині відірвані від материзни державним кордоном. У «Повісті врем'яних літ» згадано слов'янські племена уличів і тиверців, які вже в перші століття нашої ери заселяли землі вздовж Дністра та Дунаю. Територія етнічних українських земель досі зберігає історичну українську топоніміку, а місцева українська спільнота вважає себе автохтоном цих земель.

Інша частина діаспори — переселенці головно з теренів Буковини, Покуття і Поділля, що переїхали на землі сучасної Молдови під тиском різних історичних обставин. Як зазначив В. Зеленчук, опираючись на літописні відомості, у XII–XIV ст. було два ареали розселення давньоруського населення — пів-

нічна частина Дністровсько-Прутського межиріччя (до р. Чугур на південь) і місцевість між річками Дністер, Реут, Ікель. Ці поселення, як на півночі, так і в центрі межиріччя, становили Галицьке Пониззя та належали Галицько-Волинському князівству. У наступні століття давньоруське населення змінилося українським, яке «не тільки не асимілювалося, а почало чисельно зростати»¹². Воно переважно поповнювалося західноукраїнськими селянами, які втікали від польського гніту. Також нерідко здійснювали переселення феодала. У XVII ст. молдавський літописець Григоріє Уреке писав: «І дотепер живе руська мова у Молдові, зокрема там, де їх [українців] розселяли, і майже третя частина говорить поруськи». За В. Зеленчуком, щодо вживання руської мови літописець не перебільшив. З XIV ст. до початку XVII ст. старослов'янська мова зі значними елементами українських діалектів була мовою діловодства, бояр, чиновників і пізніше продовжувала побутувати в деяких містах Бессарабії як розмовна¹³.

Значна частина українців Північної Молдови — нащадки безземельних селян Буковини та Поділля, що освоювали бессарабські землі наприкінці XIX — у першій половині XX ст. Ці українці досі проживають компактно (селами) і знають своє походження (за нашими спостереженнями, дуже багато таких вихідців із сіл Кельменецького р-ну Чернівецької обл.).

Українці Молдови послуговуються в побуті переважно подільським або покутсько-буковинським говорами української мови, здебільшого мають українські прізвища та імена, виявляють ознаки українського менталітету, усвідомлюють генетичну спорідненість з Україною, є носіями української фольклорної традиції.

Під час вивчення фольклору українців Молдови виникла необхідність зіставити зібраний матеріал, зафіксований на теренах Молдови, з привнесеним з інших земель (передусім із суміжних буковинських і подільських).

2. Впливи іноетнічного оточення, нівеляційні процеси.

Українці Молдови проживають у тісному сусідстві з молдаванами, румунами, росіянами, циганами, гагаузами, німцями, болгарами, євреями та іншими етносами, культури яких давно вкоренилися в ґрунт цього краю. Тому потрібно максимально враховувати поліетнічний контекст, проводити відповідні паралелі.

Водночас тісне сусідство, наприклад, українців із молдаванами (що можуть проживати у двох частинах одного села), не обов'язково супроводжується їхньою плідною культурною взаємодією на теперішньому етапі, а навпаки, іноді загострює обопільну «замкнутість» до зовнішніх впливів. На таких теренах дослідникові часто вдається виявити винятково реліктові явища, що засвідчують глибоку консервацію своєї традиції в умовах іноетнічного оточення. Також потрібно враховувати й те, що молдовська культура на початковому етапі свого розвитку перейняла багато елементів давньоруської, тобто давньоукраїнської, культури. А отже, рудименти архаїки, що заховані в краще збереженому сьогодні молдовському (чи циганському) фольклорі, можуть мати українське походження¹⁴.

Проблема поліетнічних взаємовпливів, асиміляційних процесів ускладнена зазначеними вище політичними чинниками (русифікація та румунізація як українського, так і молдовського населення), які нівелюють впливають на фольклорні традиції. Унаслідок віддаленості від ядра материнської духовної культури та під впливом довготривалої девальвації релігійних цінностей у радянський період сьогодні в селах Північної Молдови, як і в інших маргінальних зонах зі слабкою етносвідомістю, виростають, як гриби після дощу, різні сектантські релігійні рухи, протестантські церкви тощо. Ці церкви пропагують зречення батьківської віри, народних звичаїв, відверто забороняють співати світські пісні. Для «україноспівної» спільноти — це духовна загибель. У селах, де переважають т. зв. «веруючі» (баптисти, єгови́сти, п'ятдесятники, адвентисти), етнологів, фольклористів вже практично немає чого фіксувати. Щоправда, трапляються поодинокі

випадки, коли «веруючі» діляться набутиим за світського життя фольклорним досвідом, але щоб не знали сусіди. Це можна розцінювати як драматичні прояви підсвідомого опору ще не вмерлої української душі.

3. Малодослідженість фольклору українців Молдови в минулому.

До ХХ ст. не маємо якихось відомостей про відповідні дослідження, а з ХХ ст. і до початку 1990-х років натрапляємо хіба що на деякі принагідні згадки чи записи українського фольклору з окресленої території, переважно в історико-етнографічних працях, присвячених Бессарабії, як-от: П. Несторовського¹⁵, Л. Берга¹⁶ та ін. Зокрема в праці «Бессарабські русини» П. Несторовський, визначаючи територію, особливості життя, внутрішній світ українців у Бессарабії, звернув увагу на родинні обряди (народження дитини, весілля, поховання) та календарні свята, подав відповідні фольклорні тексти.

Варто зупинитися на тих фольклористичних працях, що з'явилися друком уже в умовах незалежності Молдови (після 1994 р.) силами місцевих науковців. Першим сучасним збирачем фольклору українців Молдови є уродженець с. Дану Глодянського району, журналіст за фахом Віктор Панько, українець із походження він з 1968 року за власною ініціативою провадив фольклористичне обстеження рідного та сусідніх сіл, записав на магнітофонну плівку понад 300 пісень. Більшість із них стали в основу трьох наукових збірників, виданих відділом україністики Інституту національних менших Академії наук Молдови: «Satul petrunea la cîntec si la joc. Din istoria și poezia populară a satului Petrunea-Glodenii» (1995)¹⁷; «Співає Стурзовка. Збірка українського та молдавського фольклору с. Стурзовка Глоденського району Молдови» (1995)¹⁸; «В земле наши корни. История, традиции и фольклор сел Дану, Каменкуца и Николаевка Глодянского района» (1997)¹⁹. Ці видання цінні тим, що досить об'ємно репрезентують пісенний фольклор одного (того чи іншого) села в історико-етнографічному контексті з ві-

домостями про сучасне життя та побут носіїв української традиції. Проте цих досліджень недостатньо для осмислення загальних фольклорних тенденцій в середовищі української діаспори регіону.

У 2002 році В. Панько видав збірничок «Заговори севера Молдовы»²⁰, більшу частину якого становлять українські замовляння та повір'я, що містить народна метеорологія. Це видання важливе тим, що в ньому опубліковано повні, добре збережені тексти, які можливо записати тільки за умови максимальної довіри односельчан-знахарів, «шептух» до «непосвяченої» особи.

Першою ластівкою в науковому осмисленні українського фольклору в Молдові є праця академіка К. Поповича «Сторінки літопису (до українсько-молдавських фольклорно-літературних взаємин і проблем історії та самотності українців Молдови»²¹. Важливе значення для пропагування українського слова, для методики викладання української мови та фольклору в школах Молдови має посібник Л. Чолану «Українське слово: перші кроки», який видала кафедра української мови та літератури Бельцівського університету ім. А. Руссо²². Однак ці видання стали лише сигналом до подальшого глибокого опрацювання проблеми.

Деякі пісні українців Молдови (з Бричанського та Окницького р-нів) містить збірник українського етномузиколога А. Іваницького «Історична Хотинщина»²³. У виданні подано фольклорний матеріал, зафіксований під час експедицій 1984–1989 років, з території колишнього Хотинського повіту Бессарабської губернії, зазначено спільні типологічні ознаки цих творів, що є свідченням єдиних витоків пісенної традиції на споконвічних українських землях по обидва боки українсько-молдавського кордону.

Вивченню українсько-молдавських взаємовпливів на матеріалі народних обрядів та фольклору присвячені деякі статті, розвідки В. Зеленчука²⁴, Г. Бостан²⁵, О. Курочкіна²⁶. Зокрема дослідники слушно звертають увагу на багатство місцевих зимових обрядів, в яких

переплелися елементи культур різних народів: української, південнослов'янської, молдовської; на виразні молдовсько-румунські музичні особливості в місцевому весіллі українців тощо.

Отже, друковані записи фольклору українців Молдови переважно відображають новітній стан традиції. Щоб простежити її глибше коріння, мусимо робити ширші порівняння із записами з різних місцевостей України та суміжних земель. Для цього необхідно максимально використати весь набутий досвід попередників, що намагалися осмислити різні явища етнокультури українців Буковини та Бессарабії.

¹ Супрун-Яремко Н. Українці Кубані та їхні пісні. – К., 2005.

² Традиційні пісні українців Північного Підляшся (за матеріалами експедицій 1999–2001 років Лариси Лукашенко та Галини Похилевич). – Л., 2006.

³ Народні пісні українців Зеленого Клину в записах Василя Сокола. Нотні транскрипції Лариси Лукашенко. – Л., 1999.

⁴ Цими районами ми окреслюємо (умовно) територію північної Молдови. У даному дослідженні не торкаємося зони Придністров'я, яка, можливо, стане наступним етапом у вивченні української культури українсько-молдовського порубіжжя.

⁵ Гальчак Б. Проблеми національної ідентичності лемків в Польщі // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 26. – С. 21–28.

⁶ Там само. – С. 27.

⁷ Яківчук А. Фольклорними стежками Буковинської Наддністрянщини. Народнознавчо-фольклористичні нариси. – Чернівці, 2002.

⁸ Варто відзначити, зокрема, самовіддану працю у відродженні українства в Молдові, вихованні молодих учительських кадрів, виданні українських підручників завідувача кафедри української та румунської мов Бельцівського університету ім. А. Руссо канд. філол. наук п. В. Воробченка. Він також постійно сприяє проведенню експедицій Інституту народознавства НАН України.

⁹ Клишченко Т. Культура та уклад життя українців Алтайського краю // Мистецтво і традиційна культура українського зарубіжжя. Матеріали міжнар. наук. конф. – Л., 1996. – С. 127–132.

Підсумовуючи, варто зауважити, що дослідження фольклору українців Північної Молдови — це одна зі складових проблеми вивчення української етнокультури в порубіжних теренах нашої держави. Фіксація та осмислення цієї культури дадуть можливість зберегти її для майбутніх поколінь, допоможуть скріпити українську ідентичність віддалених від центру материнської духовної культури етнічних земель, протистояти ідеології «русинства», загалом, дадуть змогу створити надійні духовні підвалини для інтеграції українців у світову спільноту без втрати власної етнічної неповторності.

¹⁰ Супрун-Яремко Н. Українці Кубані та їхні пісні.

¹¹ Мацієвський І. Проблеми маргінальних українських етноісторичних масивів сучасного зарубіжжя // Нове життя старих традицій: традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті / Матеріали міжнар. наук. конф. в рамках V Міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня». – Луцьк, 2007. – С. 26–36.

¹² Зеленчук В. Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы). – Кишинев, 1979. – С. 51.

¹³ Там само. – С. 52–53.

¹⁴ Побутує думка, що в молдован, наприклад, переважна частина колядок давнього аграрного циклу, в українців — християнського. Насправді, це сучасний стан збереженості традиції. Також підмічено, що в циганському й молдовському весіллі більше звичаїв — рудиментів «комори» та «перезви», традиційних для давнього українського весілля (наприклад, «танець із простирадлом», хід із червоною хоругвою, обрядове проводження молодят на шлюбне ложе тощо).

¹⁵ Несторовский П. Бессарабские русины. Историко-этнографический очерк. – Варшава, 1905; Несторовский П. Материалы по этнографии бессарабских русинов. – К., 1905.

¹⁶ Берг Л. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность. – Петроград, 1923.

¹⁷ Satul petrunea la contec si la joc. Din istoria și poezia populară a satului Petrunea-Glodenii. – Chișinău, 1995.

¹⁸ Співає Стурзовка. Збірка українського та молдавського фольклору с. Стурзовка Глоденського району Молдови / Укл. К. Попович,

- К. Чернеча (тексти); Я. Мироненко (мелодії); В. Панько (збирач) та ін. – Кишинів, 1995.
- ¹⁹ В землі наші корні. Історія, традиції і фольклор сел Дану, Каменкуца і Николаєвка Глодянского району. Исследования и материалы. – Кишенев, 1997.
- ²⁰ *Панько В.* Заговори севера Молдовы («примівки» и «descontese»). – Satori, 2002.
- ²¹ *Попович К.* Сторінки літопису (до українсько-молдавських фольклорно-літературних взаємин і проблем історії та самобутності українців Молдови). Відпов. за випуск І. Васільєв. – Кишинів, 1998.
- ²² *Чолану Л.* Українське слово: перші кроки. – Бельці, 1996.
- ²³ *Іваницький А.* Історична Хотинщина. Музично-етнографічне дослідження. Збірник фольклору. Навчальний посібник з музичної фольклористики для вищих навчальних закладів культури і мистецтв I–IV рівнів акредитації. – Вінниця, 2007.
- ²⁴ *Зеленчук В.* Молдавско-украинские общности в традиционных обычаях и в фольклоре семейной обрядности // Дружба народов, отраженная в фольклоре. – Кишинев, 1961. – С. 74–90; *Зеленчук В.* Східнослов'янські риси у молдавській весільній обрядовості // НТЕ. –1959.
- ²⁵ *Бостан Г.* Типологическое соотношение и взаимосвязи молдавского, русского и украинского фольклора. – Кишинев, 1985; *Бостан Г.* Из наблюдений над особенностями музыки украинских и молдавских народных песен // НТЕ. – 1979. – № 4.
- ²⁶ *Курочкин О.* Українські «маланкарі» – східна гілка карпато-балканської карнавальної традиції // <http://mau-nau.org.ua/kong/Odesa/Book1/Art20.htm>

In the report on the example of the North Moldova researches consider the actuality and specific character of the investigating of Ukrainian traditional culture in other-ethnic community. The authors pay an attention on the role of the folklore of Ukrainians in the maintenance of their ethnic identity.